

## XIX. YÜZYIL SONLARINDA VE XX. YÜZYIL BAŞLARINDA DERSİM'DE HABERLEŞME ARAÇLARININ KULLANIMI VE ASAYİŞ<sup>1</sup>

Erhan TAŞ<sup>2</sup>

Geliş: 09.11.2019 / Kabul: 18.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.644678

### Öz

*Osmanlı Devleti merkez ile taşranın haberleşmesini sağlamak amacıyla menzil-ulak sistemini kurdu. 1840 yılında posta teşkilatı kurularak menzil ve posta teşkilatı birlikte kullanıldı. Kırım Savaşı sırasında telgraf hattı kuruldu. Haberleşmede posta teşkilatının yanında telgraf da kullanılmaya başlandı. Telgraf hattı 1860 yılında Sivas, Elazığ ve Diyarbakır'a ulaştı. Bu yenilik, haberleşmeyi geliştirerek idari işlevişi kolaylaştırdı. Devlet bu yöntemle Dersim'in (Tunceli) de içinde bulunduğu Doğu illerine daha hızlı ulaşmaya başladı, bu da merkezi otoritenin hâkimiyetine katkı sağladı.*

*19.yüzyılın ikinci yarısında Ma'muratu'l-aziz (Elazığ) vilayetine bağlı Dersim (Tunceli) sancağının güney kazalarında posta taşımacılığı ve telgraf hatları kısmen kullanılmıştır. İç Dersim denilen kısımda ise feodal aşiret yapısı etkin olmuştur. Aşiretlere bağlı eşkıya grupları, çevredeki ilçe ve köylere sürekli saldırarak güvenlik zafiyeti oluşturmuştur. Asayiş probleminden dolayı İç ve Doğu Dersim'e posta taşımacılığı yapılamamıştır. Devlet 1890'lı yıllarda otoritesini hâkim kılmak ve askeri birimlerle iletişim kurabilmek amacıyla Dersim'in İç ve Doğu kısmına telgraf hatları çekmiştir. Fakat sürekli isyan eden ve eşkıyalık yapan silahlı aşiret üyeleri, hükümetin bölgeye erişimini engellemek için zaman zaman telgraf hatlarını tahrip ederek posta araçlarına saldırmış ve malzemelerini gasbetmişlerdir. Bu da devletin bölgeyle iletişimini ve bölgeye hâkimiyetini kesintiye uğratmıştır.*

<sup>1</sup> Bu çalışma 1914-1923 Yılları Arasında Dersim'de (Tunceli) Asayiş adlı doktora tezinden türetilmiştir.

<sup>2</sup> Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, [etas@bingol.edu.tr](mailto:etas@bingol.edu.tr), ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2962-7689>.

*Bu çalışmada, 19.yy. sonlarında ve 20. yy. başlarında Dersim sancağı sınırlarında posta taşımacılığı ve telgraf hatlarının tarihi seyri, kullanımı hakkında genel bilgiler verilerek, bölgede sürekli asayiş sorunlarının yaşanmasına neden olan aşiretlerin haberleşme kanallarının kullanımına olan etkileri incelenmiştir.*

**Anahtar Kelimeler:** Dersim, Haberleşme, Posta, Telgraf, Asayiş.

### **THE USE OF COMMUNICATION TOOLS AND PUBLIC ORDER IN DERSIM IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES**

#### **Abstract**

*The Ottoman Empire established the range-messenger system to enable the center to communicate with the provinces. In 1840, the range and postal organization were used together after having established the postal organization. During the Crimean War, a telegraph line was also established. In addition to the postal organization, telegraph was used in the communication. The telegraph line reached Sivas, Elazığ and Diyarbakır in 1860. This innovation facilitated administrative functioning by improving communication. With this method, the state started to reach the eastern provinces, which also included Dersim (Tunceli), more rapidly, and this contributed to the domination of central authority.*

*In the second half of the 19th century, the postal transport and telegraph lines were partially used in the southern subprovinces of Dersim (Tunceli) Sanjak of the province of Ma'muratul-aziz (Elazığ). In the so-called Interior Dersim, feudal tribal formation was effective. The bandits of the tribes caused constantly security problems by attacking the surrounding towns and villages. Due to the public order problem, there was no postal transportation in Interior and Eastern Dersim. In the 1890s in order to make its authority dominant and communicate with the military units, the state installed telegraph lines to some parts of Interior and Eastern Dersim. But the members of the armed tribes and bandits, who were constantly rebelling, attacked the mail vehicles and usurped their materials from time to time by destroying the telegraph lines to prevent the government from accessing the region. This interrupted the state's communication and dominance with the region.*

*In this study, general information about the historical course and usage of postal transportation and telegraph lines in Dersim Sanjak borders at the late nineteenth century and beginning of the twentieth century has been given and*

*the effects of tribes that cause continuous public order problems on the use of communication channels have been examined.*

**Keywords:** *Dersim, Communication, Post, Telegraph, Public Order.*

## **Giriş**

Dersim’de haberleşme ve asayiş ilişkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için Dersim coğrafyası ve toplumu hakkında bazı açıklayıcı değerlendirmelerin yapılması yararlı olacaktır.

Dersim ismi, 1935 yılına kadar Tunceli bölgesi için kullanılmıştır. Bölge 19. yüzyıl ortasına kadar Çemişgezek ilçesinin ön planda olduğu idari bir birim iken, Tanzimat’tan sonra merkezileşme faaliyetlerine bağlı olarak yapılan ıslahat çalışmalarıyla Hozat ilçesi merkez olmak üzere yeni bir idari birim hâline getirilmiştir (Tunceli İl Yıllığı 1967: 17, Tunceli Valiliği 2012: 13-16).

Dersim, doğudan Kiğı ve Palu, kuzeydoğudan Tercan, kuzeyden Erzincan ve Kemah, batıdan Kemaliye ve Arapgir, güneyden Keban, Elazığ ve Palu ile çevrili bölgedir. Çevresi nehirlerle kuşatılmış bir ada görünümündedir. Doğudan Büyüksu/Perisuyu, Güneyden Murat Nehri, kuzeyden Munzur silsilesinin hemen kuzeyindeki Fırat-Karasu ile çevrilidir (Dersim Raporu 2011: 21). Çevresindeki nehirler ve dağlar birer doğal set gibi çevreyle teması zorlaştıran ve sosyal hayatı şekillendiren önemli unsurlardır.

Genel olarak dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahip olan Dersim’in birçok bölümünde ormanlarla kaplı olan dağlar, bölge içi geçişleri sınırlandırmıştır. Çemişgezek, Pertek, Mazgirt hattı boyunca akan Murat Nehri’nden kuzey yönüne ilerledikçe artan yükselti (Sevgen 1999: 13) iklimi, dolayısıyla insan yaşamını doğrudan etkilemiştir.

Topraklarının büyük kısmının tarıma elverişli olmaması, iklim koşullarının olumsuz etkisi gibi nedenler, toplumun yaygın bir şekilde tarım üretimi yapmasını ve hayvancılığın yeterli düzeye ulaşmasını engellemiştir. Sanayi üretimi de çok düşük seviyede kalmıştır. Bu tabii problemlerin yanı sıra toprak, aşirete ait olmasına rağmen, toprak kullanımı ile ilgili hususlarda ve toplumsal hayatın her alanında aşiret ağalarının kurmuş olduğu feodal düzen hâkim olmuştur (Günel 2010: 15, 92).

## **Dersim’in Toplumsal Yapısı ve Asayiş**

Dersim’de toplumun büyük kısmı aşiretlerden oluşmuştur. Her aşiret en az bir reis tarafından idare edilmiştir. Sözleri emir olarak algılanan bu reislere, hükümdara karşı sergilenen itaate benzer, mutlak bir itaat sergilenmiştir (Dersim Raporu 2011: 69, Kemali 2013: 225 ). Dersim toplumunun devlete ve çevre toplumlara karşı olan davranışlarından dolayı Çemişgezek, Pertek, Çarsacak, Mazgirt, Pülümür mıntıkları muti (itaat eden) olarak değerlendirilirken, bunun dışında kalan bazı kısımlar gayri muti (itaat etmeyen) olarak değerlendirilmiştir (BOA.Y.A.HUS.235.76.8-2, Yıldırım 2014: 181).

Merkezi idarenin Dersim’e hâkim olamamasından doğan otorite boşluğu, aşiret ağaları ve seyyidler tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Eğitim kurumlarının ve çevre ile temasın çok az olduğu bölgede toplumun büyük bir kısmı, eylemleri sorgulama ve yanlış itiraz etme şuuruna sahip olamamıştır. Bu da Diyarbakır Vali Vekili’nin Dersim ile ilgili hazırlamış olduğu layihasında belirttiği gibi birçok reisin gücü kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmasına ve halkı kışkırtarak şekavete yönlendirmesine zemin hazırlamıştır (BOA.İ.DH.1467.1.5.1). Böylece yerleşik yapının etkisiyle bazı reislerden ve toplumun bir kısmından kaynaklı gasp, hırsızlık gibi birçok asayiş hadisesi yaşanmıştır.

Dersim’de soygunculuk, gasp, vergi ve asker vermeme gibi hadiseler 19. yüzyılda dinî, etnik veya siyasi nitelik taşımamıştır (Yılmazçelik 2017: 260). Bazı aşiretlerin günlük hayat tarzı hâline gelmiş olan hadiseler, 19. yüzyıl ve sonrasında diğer birçok nedenle birlikte, “bazı aşiretlerin ve reislerinin kendileri için rakip olarak gördükleri” devlete karşı yürüttükleri iktidar mücadelesinden kaynaklanmıştır (Danık 2014: 116). 1921 yılında yaşanan Koçgiri İsyanı siyasi nitelik taşıdığı için bir istisna olarak bu değerlendirmenin dışında kalmıştır.

Dersim’de yaygın olarak görülen asayiş olaylarının nedeni fakirlik kabul edilse de bu olayların farklı birçok sebebi vardır. Bu sebepler merkezi otorite boşluğu, eğitimden yoksunluk, toplumun ahlaki değer eğitiminin yetersiz olması sonucu ortaya çıkan zafiyet (Yılmazçelik 2017: 193), toplumda lider konumundaki bazı şahısların kişisel menfaatleri için toplumu suça yönlendirmeleri (BOA.İ.DH.1467.1.5), toplumdaki ahlaki zafiyeti gidermeye yönelik bir uygulamanın ve eğitim sisteminin olmaması, eşkıyalık olaylarının toplum nazarında övünme ve kahramanlık algısına sebep olan teşvik edici yönü şeklinde sıralanabilir.

Farklı bölgelerde genellikle bireylerin veya toplumun haksızlığa uğraması sonucu eşkıyalık hareketleri ortaya çıkarken (Yılmazçelik 2017: 260), yukarıda

sayılan nedenlerin etkisiyle Dersim’de gasp, soygunculuk ve çapulculuk toplumun bir kısmında ahlaki yönü sorgulanmadan sergilenen günlük hayat tarzı hâline gelmiştir. Böylece eşkıya açısından çapulculuk eylemi, hemen her ilkbahardan itibaren başlayan ve karlar yağıp, yollar kapanana kadar icra edilen bir meslek olmuştur. (BOA.BEO.4610.345718.4.1) Bu eşkıyalık faaliyetleri esnasında köy basmak, adam öldürmek, hayvanları çalmak sıradan eylemler hâline gelmiştir (Kemali 2013: 228).

Dersim’de vuku bulan asayiş olayları genel hatlarıyla üç grupta değerlendirilebilir. Bunlar, bazı aşiretlerin tek başına ya da ittifak yaparak devlet görevlilerine ve kurumlarına karşı silahlı eylemde bulunması, “silahlı kolların” çevredeki topluluklara gasp amaçlı saldırılarda bulunması, aşiretler arası kan davaları ve mücadeleler şeklinde sıralanabilir.

Düzenin sağlanmasından sorumlu olan devlet, mevcut aşiret yapısından dolayı Dersim’de hiçbir zaman tam hâkimiyet kuramamıştır. Osmanlı Devleti bölgeden vergi ve asker toplamaya çalışmış, asayiş ile alakalı mevzular dışında Dersim bölgesi ile ilgilenmemiştir (Yılmazçelik 2017: 210). Dersim sancağı veya vilayetini oluşturduğu ilk andan itibaren burayı idareyi maslahat yöntemiyle yönetmeye çalışmıştır. Devletin otoritesini yerleştiremediğinin kanıtı olan bu uygulama, bazı aşiretlerin ve ağaların suçlarının cezasız kalmasına ve bunların pervasızca hareket etmelerine sebep olmuştur (Kemali 2013: 157).

Osmanlı Devleti, Dersim’deki sorunları teşhis edip sorunlara çözüm üretebilmek amacıyla, bölgeye müfettişler, idari ve askeri uzmanlar göndermiştir. Bu uzmanlar Dersim’in ıslah edilmesiyle alakalı çeşitli raporlar hazırlayarak bazı önerilerde bulunmuştur. Fakat sorunları ortadan kaldıracak yeterlilikte çözümler üretilmediği için Dersim’deki sorunlar Cumhuriyet’in ilk yıllarında da devam etmiştir.

### **1. Dersim Sancağında Haberleşme**

Osmanlı Devleti, devlet ve toplum için temel bir zorunluluk olan haberleşme ihtiyacını karşılamak amacıyla geçmişte kullanılmış olan haberleşme sistemlerinden yararlanarak sınırları boyunca “menzil sistemi”ni kullandı. Ulaklar aracılığıyla devlet kurumları arasında idari iletişimi sağladı. Şartlardan dolayı menzil teşkilatı her yerde kurulamadı (Çetin 2011: 18) fakat sistem peyderpey geliştirildi. 1840 yılında posta sisteminin kurulmasıyla devlet evrakının yanı sıra halka ait mektup ve benzeri emanetler de taşınmaya başlandı

(Yazıcı 1992: 336). 1860’lı yıllarda telgraf sisteminin Anadolu’da kurulmasıyla haberleşme daha da hızlandı.

Devlet kurumlarının yanı sıra toplumun bilgi ve etkileşim kaynağı olan haberleşme sistemi, Dersim sancağında kesin sınırlarla resmi ve gayriresmi haberleşme sistemi şeklinde sınıflandırılmamıştır. Fakat araştırma konusunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından haberleşmeyi, toplumun haberleşme yöntemleri ve devlet kurumlarının resmi haberleşme yöntemleri şeklinde değerlendirmekte yarar telakki edilmiştir. Zira Dersim’de toplumun bir kısmı sancağın ücre köşelerinde merkezi otoriteden bigâne yaşamış ve bu durum sosyal hayatı bütün yönleriyle etkilemiştir.

Osmanlı toplumunun genelinde olduğu gibi Dersim halkının büyük çoğunluğu da köylerde yaşamıştır. Toplumun tabiatın içinde yaşaması, arazinin dağlık ve ormanlık olması, etrafı nehirlerle çevrili olan sancağın 5-6 ay karla kaplı olması ve aşiretler arası mücadele gibi nedenlerden dolayı mıntıklar arası gidiş-gelişler çok sınırlı kalmıştır. Daha da önemlisi bazı aşiret kollarının saldırı, soygun ve çapulculuk faaliyetlerinden (Sevgen 1999: 73) dolayı Dersim’de düzenli haberleşme ve taşımacılık yapılamamış, posta taşımacılık sistemi de ihtiyacı karşılayacak düzeye ulaştırılmamıştır. Dersim’i birkaç defa gezen ve değerlendirmelerine kuşkuyla yaklaşılması gereken bir seyyah, Dersim’in ilkel ve ulaşımı daha sınırlı olan iç kısımlarının haberleşme durumu için şu saptamada bulunmuştur: Dersim’de aşiretlerin haberleşmelerinde ne telgraf ne postaları vardır, haberler ağızdan ağıza yayılır. Mektupları ise tamamen sözlü mesajlardır, bunları muhataplarına belli ya da tesadüfi bir yolcu aracılığı ile iletilir. Dersimlilerin Telgrafları ise bir dağbaşına çıkıp seslenmektir. Bu yöntemle Dersim’in doğu ucunda meydana gelen herhangi bir meselenin haberi ağızdan ağıza çarpıtılarak ve ilavelerle gün batımına kadar Dersim’in batı ucuna ve her tarafına ulaştırılır (Antranik 2014: 153). Biraz abartılı olmakla birlikte bu değerlendirme “İç Dersim” toplumunun haberleşme yöntemlerini büyük oranda yansıtmıştır.

Dersim’de coğrafyanın kendi hususiyetinden kaynaklanan olumsuz etkilerinin yanı sıra coğrafya ile bağlantılı asayiş olayları da çok sık yaşanmıştır. Hem coğrafyanın ve asayişin hem de devletle ilişkilerde belirleyici konumda olan mezhepsel durumun (Sunni-Alevi/Kızılbaz) etkisiyle Dersim’in kuzey ve doğu bölümleri posta taşımacılığı ve telgraf hizmetleri bakımından Osmanlı Devleti’nin diğer kısımlarına göre daha az gelişmiştir. Mutasarrıflık merkezi olan Hozat ve Dersim’in güney hattını oluşturan Çemişgezek, Pertek, Mazgirt, Peri’de (Çarsacak-Akpazar) ise posta ve telgraf sistemi kısmen

kullanılabiliştir. (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 136,165) Bu bakımdan Dersim'e bağlı birçok yerde posta hattı ve telgraf sistemi ya hiç kullanılmamış ya da ihtiyaca cevap verecek düzeye ulaşmamıştır. Bu da insanların ihtiyaçlarını mevcut imkânlarla karşılamasına neden olmuştur.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Dersim'in merkezi olan Hozat'ın yanı sıra Çemişgezek, Pertek, Mazgirt, Peri (Çarsacak-Akpazar) gibi merkezlere devlet otoritesi belli düzeyde yansımıştır. Dolayısıyla haberleşme araçlarının kısmen kullanıldığı bu birimlerde toplum eksik de olsa gelişmelerden haberdar olabilmiş ve devlet kurumlarıyla iletişim halinde olmuştur. Nazımiye-Hozat hattının kuzeyinde olup da iç kısımda kalan bölge halkı ise muhtemelen hem toplumun diğer kısmıyla iletişim kuramadığı hem de mevcut haberleşme araçlarından bigâne yaşadığı için gelişmelerden yeterince haberdar olamamıştır.

Dışarıdan gelen ve tanımadıkları bir kişiye “düşmana bilgi taşıyacak casus” şüphesiyle yaklaşan (Antranik 2014: 117) İç Dersim halkı, içinde bulunduğu tabii ve beşeri şartların etkisiyle farklı yöntemlerle gelişmelerin ancak bir kısmından haberdar olabiliştir.

Gelişmelerden haberdar olmanın bir yolu da misafirlerdir. Aşiretlerin hâkim olduğu iç kısma giden herhangi bir misafir aşiretin ve köyün ağası tarafından ağırlandırılmıştır. Köyün en etkin şahsı olan ağa, ağırladığı bu misafirinden öğrendiği yeni havadisleri şahsi menfaatine uygun bir şekilde, yönetimindeki topluma aktarmak suretiyle toplum nezdindeki otoritesini biraz daha arttırmıştır (Bruinessen 2015: 134, Uluğ 2014: 122).

Aşiretler ve ağalar muhtelif yerlere gönderdikleri veya çeşitli birimlerde çalışan adamları vasıtasıyla da olaylardan haberdar olabiliştir. Dışarıdan gelen memurlar veya memurların eşleri zaman zaman kendilerini topluma kabul ettirmek, “üstünlüklerini kanıtlama hevesini tatmin etmek” gibi durumlarda bilerek veya farkında olmadan kimi bilgileri toplumla paylaşarak, toplumun gelişmelerden haberdar olmasını sağlamıştır (Uluğ 2011: 69,70). Bahsi geçen yöntemler, İç Dersim toplumunun haber alma yöntemlerinin başlıcaları olmuştur. Dolayısıyla toplum genelde, metne dayanmayan yani “kulaktan dolma” bilgilerle, gelen habercinin aktarabildiği kadarıyla ya da aktaranın niyeti doğrultusunda olayları öğrenebilmiştir.

Dersim, biraz bilinçli olarak biraz da toplumsal farklılıklardan kaynaklanan sürecin doğası gereği dış dünya ile bağlarını karşılıklı zayıflatmıştır. Bu da Dersim'deki kültürel kapalılığı daha da pekiştirmiştir. Dersim ile ilgili hazırlanmış olan raporların genelinde toplumsal yapıdan

kaynaklanan belli sorunlara ve çözüm yollarına dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede toplumsal, ekonomik, askeri ve idari amaçlı olarak eğitim kurumlarının açılması, yolların yapılması, haberleşme hatlarının yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bahsedilen eksiklerin tamamlanmasıyla aşiretlerin ıslah edilmesi ve çevredeki topluluklara saldırması engellenmek istenmiştir. Fakat hiçbir zaman arzu edilen neticeye ulaşamamıştır.

### **1.1. Dersim Sancağında Posta Taşımacılığı**

Osmanlı Devleti’nde 1840 yılına kadar haberleşme ulak ve menzilhane üzerinden yürütülmüştür. Menzil taşıma sisteminde ilk dönemler sadece resmi evrak ve malzeme taşınmıştır. 1840 yılından itibaren halkın haberleşme vazifesini de üstlenen posta teşkilatı kurulmuştur. İstanbul’dan Anadolu ve Rumeli yönüne posta kervanları gönderilmiştir (Yazıcı 1992: 336). Posta taşımacılığı ile ilk zamanlar sadece mektup, gazete ve matbu evrak taşınmışsa da zamanla para ve bazı hafif eşya da taşınmaya başlanmıştır (Yurtoğlu 2016: 50, Bezaz 2006?: 18).

Postacılık hizmetleri bir bölgeye ulaşabilme imkanlarına bağlı olarak “muntazam ve gayrimuntazam” şeklinde yapılanmıştır. Tatarlar tarafından yürütülen muntazam postacılıkta her türlü postacılık faaliyetleri yapılmış ve ücretler alınmıştır. Muntazam posta bölgesine işleri yürütecek posta müdürü atanmıştır. Sürücüler tarafından taşınan gayr-ı muntazam postacılık da ise yalnız sıradan mektup ve evrak taşınmış, ücret alınmamıştır. Gayr-ı muntazam posta bölgesine müdür atanmadığı için işler o bölgedeki memurlar tarafından yürütülmüştür (Yazıcı 1992: 337, Bezaz 2006?: 57). Tanzimat’tan sonraki dönemde posta teşkilatı yeterli düzeyde yaygınlaşmadığı için menzil teşkilatı posta teşkilatının yanında faaliyetlerine devam etmiştir (Yazıcı 1992: 338).

Dersim’de eşkıya ve aşiret saldırılarının çok sık yaşanmasından dolayı güvenlik sorunları yaşanmıştır. Arazi şartlarının zorluğu ve nehirlerin fazlalığından dolayı da ulaşım sorunları yaşanmıştır. Her iki neden Dersim sınırları içerisinde posta taşımacılığının yaygınlaşmasını engellemiştir. Güvenlik endişelerinin yanında aşılması gereken büyük nehirler özellikle ulaşımı sekteye uğratmıştır. Örneğin Elaziz (Elazığ)-Pertek güzergâhından Pertek ve Çarsacak’a (Peri-Akpazar), Aşuvan güzergâhından da Çemişgezek kazalarına gemi ile gidilebilmiştir (Mamuratülaziz Salnamesi 1312: 241). Özellikle Peri (Çarsacak-Akpazar) ve Pertek civarlarında bahar mevsimlerinde debisi çok



yükselen nehirlerden “Kelek”<sup>3</sup> adı verilen taşıma araçları kullanılarak geçilebilmiştir (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 254).

1894 yılına gelindiğinde Dersim sancak merkezi olan Hozat’ın yanı sıra Kemaliye (Eğın), Kemah, Çemişgezek, Arapgir ve Kuruçay gibi idari merkezler posta merkezi olarak hizmet vermekteydi. Kemaliye (Eğın), Arapgir, Hozat, Çemişgezek, Kebanmadeni ve Malatya gibi birbirine yakın güzergâhtaki bir çok bölge Birinci Posta Dairesinin görev sahasıydı (Mamuratülaziz Salnamesi 1312: 243-248). Bunlardan Dersim sınırları içerisinde olan birimler Dersim’in güney ve batı kısmında yer alan ve merkezi otoritenin büyük oranda etkili olduğu idari birimlerdir.

Tatar Postası, Elazığ-Erzincan arasında Keban, Arapgir, Kemaliye, Kuruçay, Refahiye ve Kemah güzergâhını kullanarak her pazar günü Erzincan’a gitmiş ve pazartesi günü aynı güzergâhı kullanarak tekrar Elazığ’a dönmüştür (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 164). Bu dönemde Elazığ’dan kayıkla Pertek’e, devamında Hozat Kasabasından Mercan Boğazı’na geçilen ve 36 saatte Erzincan’a ulaşan kısa bir yol olmasına rağmen Tatar Postası bu yolu kullanmamıştır. Tatar Postası, mesafe olarak daha uzun fakat güvenlik riski daha az olan Keban-Kemaliye yolunu tercih etmiştir. Daha kısa olmakla beraber Ovacık aşiretlerinin nüfuz sahasından geçmekte olan ve kışın kapanabilen Hozat yolu, ciddi güvenlik riski barındırdığı için resmi ve ticari taşımacılıkta tercih edilememiştir (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 136).

Tatar Postası’na göre daha resmi mahiyette olan Mükèffel Sürücü Postası, cuma günü Elazığ’dan Pertek’e, oradan mutasarrıflık merkezi olan Hozat’a ve daha sonra da Çemişgezek’e giderek çarşamba günü aynı güzergâhtan Elazığ’a geri dönmüştür. Buna ilaveten bir posta aracı da Pertek’ten Mazgirt’e ve oradan da Çarsancak’a sefer düzenlemiştir (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 165).

Sancağın güney kısmında devlet otoritesi kısmen hâkim olduğu için posta teşkilatı, faaliyetlerini belli bir düzen içerisinde yürütebilmiştir. Aşiretlerin kontrolünde olan Dersim’in iç bölgelerinde ise bazı feodal aşiretlerin saldırılarının etkisiyle sürekli güvenlik kaygısı yaşanmış ve merkezi otorite bölgeye hâkim olamadığı gibi bölgede kurumlarını oluşturmakta yetersiz kalmıştır. Posta teşkilatı da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

---

<sup>3</sup>Kelek; koyun, keçi, oğlak tulumlarının şişirilerek üzerlerinin sırlıkla kapatılması sonucu elde edilen ve nehir üzerinde taşımayı sağlayan kare veya dikdörtgen şeklindeki araçtır.

## **1.2. Dersim Sancağında Telgraf Sisteminin Kullanılması**

Elektrikli telgraf ABD’li Samuel Morse tarafından 1837 yılında icat edilmiş, telgrafla haberleşme 1844 yılında gerçekleştirilebilmiştir (Mercan 2009: 160). Haberleşme ve iletişim konusunda Avrupa’daki gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı Devleti ise Tanzimat Fermanı ile birlikte resmi haberleşmeyi daha sistematik hale getirmek ve halkın haberleşme ihtiyacını sağlamak amacıyla posta teşkilatı kurma faaliyetlerine ağırlık vermiş (Hanilçe 2017: 66) ve bu doğrultuda ilk olarak 1840 yılında Osmanlı Posta Nezareti kurulmuştur (Akbulut 2010: 2).

Osmanlı Devleti’nde ilk telgraf hattı Kırım Savaşı (1853- 1856) sırasında kurulmuştur (Hanilçe 2017: 65). Askeri amaçlarla kurulduğu için halk tarafından kullanılmayan bu ilk hatlar süre ilerledikçe resmi ve özel haberleşmenin temel aracı hâline gelmiştir. Bu süreçte devlet, merkezi otoritesini güçlü tutmak ve taşradaki hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla telgraf sisteminden azami ölçüde yararlanmaya çalışmıştır. Telgraf hattının daha geniş bir alana daha hızlı bir şekilde kurulumunu sağlamak amacıyla 1855 yılında Osmanlı Telgraf İdaresi kurulmuş ve 1871 yılında Posta Nazırlığıyla birleştirilerek (Hanilçe 2017: 66,67) Dahiliye Nezaretine (İçişler Bakanlığı) bağlı Posta ve Telgraf Nezareti şeklinde adlandırılmıştır (Hanilçe 2017: 67, Yazıcı 1992: 346) .

Telgraf hattı 1860 yılında Sivas, Harput ve Diyarbakır’a ulaşabilmiş (Akbulut 2010: 4) ve 1861 yılında işletmeye açılmıştır. Bu hattın yapılması Anadolu’nun içlerine kadar yeni telgraf hatlarının kurulmasına da zemin hazırlamıştır. Bundan sonra peyderpey Anadolu’nun en uç bölgelerine kadar telgraf hatları kurulmuştur. 1864 yılında Sivas-Erzincan, 1865 yılında Erzincan-Kars, 1866 yılında da Erzurum-Van hattı tamamlanarak hizmete açılmıştır. Böylece devletin merkezi olan İstanbul’dan, Van şehrine kadar olan telgraf hattı hizmete açılmıştır (Mercan 2009: 161). Ana hatların Harput’a ulaşması Harput çevresindeki taşraya telgraf hattı çekilmesine zemin hazırlamıştır.

1870 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti sınırları dâhilindeki telgrafhanelerin sayısı 301’e ulaşmış (Keskin ve Sönmez 2009: 71) fakat bu sayı Osmanlı Devleti için yeterli olmamıştır. Haberleşme teknolojisinin yeterli düzeye ulaşmamış olmasında hem ülke içinden hem de ülke dışından kaynaklanan faktörler etkili olmuştur. Osmanlı Devleti’nin sınırlarının geniş olmasının yanı sıra merkezi otoritesinin ve ekonomisinin zayıf olması, sanayi ve teknoloji alanındaki geri kalmışlık, altyapı eksikliği gibi nedenler dâhilden kaynaklanan faktörlerin başlıcalarını teşkil etmiştir. İletişim teknolojisinin diğer

ülkelerden transfer edilmesinin zorlukları, baskın devletlerin engelleme faaliyetleri ise dış faktörlerin başlıcalarını oluşturmuştur. Örneğin; o dönemde toplumsal etkileşim ve haberleşmeyi sağlayan en önemli araçlardan bir tanesi olan demiryolu hattı ulaşımı, Dersim'e sınır olan Erzincan sancağına, Rusya'nın baskı politikalarından dolayı, gecikmeli olarak gelebilmiştir (Geçikli ve Akcan 2016: 201). Netice itibariyle hatların nakillerine dayanan mors postalarından ibaret olan basit düzey Osmanlı telgraf hatları Cumhuriyet Dönemi'ne kadar faaliyete devam etmiştir (Yurtoğlu 2016: 93). Osmanlı Devleti'nin genel gelişmişlik düzeyiyle kıyaslandığında, kullanım ve yararlılık bakımından bir adım önde olan telgraf iletişim teknolojisi, Osmanlı'nın her idari birimine ulaştırılamamış bu da haberleşmede ve merkezi otoriteyi güçlendirmede hedeflenen düzeye ulaşılmasını zorlaştırmıştır.

1264 (1848) yılında gerçekleştirilen Dersim ıslahatı çerçevesinde sancak merkezindeki asker için bir kışla yapılmıştır (Mamuratülaziz Salnamesi 1312: 227, Yılmazçelik 2017: 93). Dersim sancak yapılarak mutasarrıflık hâline getirilmiş olduğu için önemli bir idari birim hâline gelmiştir. Eşkîyanın köylere baskın ve soygun yapması, aşiretler arası çatışma, devlet görevlilerine itaatsizlik gibi asayiş durumlarının sıkça yaşandığı bu bölge ile muhaberenin yapılabilmesi için iletişim hatlarının kurulması ve geliştirilmesine acil ihtiyaç duyulmuştur.

Dersim'de Tanzimat Fermanı ile birlikte ağırlık verilmiş olan merkezileşme faaliyetleri 19. yüzyılın ikinci yarısında artarak devam etmiştir. Erzurum Müşiri Samih Paşa 1860'lı yıllarda, kurmaya çalıştığı telgraf hatları ile Dersim'in muhtelif idari birimlerini birbirine bağlamak istemiştir. Samih paşa bu girişimiyle hem Dersim halkı nezdinde devletin itibarını arttırarak asayışı sağlamak hem de Dersim'deki toplumun gönlünü kazanmak için çabalamış fakat netice alamamıştır (Dersim Raporu 2011: 154, Uluğ 2014: 146). Telgraf hattı kurma gayretleri Samih Paşa'dan sonraki süreçte de devam etmiştir.

Telgraf hattı 1860 yılında Sivas, Harput ve Diyarbakır'a ulaştırılmıştı. (Akbulut 2010: 4) Merkezileşmeyi güçlendirip bölgede asayışı temin etme faaliyetleri çerçevesinde 1876 yılında Harput-Hozat arasında telgraf hattı kurularak işletmeye açıldı. (Sunguroğlu 1958: 213) 1884 yılında telgraf hattı Eğin'e (Kemaliye) uzatıldı (Mamuratülaziz Salnamesi 1301: 121). 1890 yılında Mazgirt'te telgraf hattı aktif olarak kullanılıyordu (BOA. ŞD.2565-18-4/5). 1891 yılına gelindiğinde Hozat, Çemişgezek, Çarsacak ve Mazgirt'te telgrafhane mevcut ve ilgili memurlar vazifelendirilmiş (Mamuratülaziz Salnamesi 1308: 70) durumdaydı. Telgraf hatlarının ulaştırıldığı bu bölgeler

merkezi otoritenin etkili olduğu ve halkın da genel olarak, devlete itaat ettiği kısımdır.

1887 yılında Kiğı’dan Pülümür (Kuzican) kazasına, oradan da Erzincan’a bir telgraf hattı inşa edilmesi düşünülmüşse de ekonomik durumun müsait olmamasından dolayı ertelenmiştir (BOA.DH.MKT.1455.13.1). 1892 yılında konularının öneminden dolayı Erzurum çevresinde Kiğı ve Pülümür kazalarının da dahil olduğu birçok idari birime telgraf hattı çekilmesi kararlaştırılmıştır. Devletin mali durumunun kötü olmasından dolayı, halk masrafların büyük bir kısmını karşılama sözü vermiştir (BOA.BEO.13.906.1). Düşünülen güzergâhta Mamahatun (Tercan) kazasından Pülümür kazasına 60 kilometre, Pülümür’den de Kiğı’ya 60 kilometrelik hat yapılması uygun görülmüştür (BOA. BEO.13.906.6). 1892 yılı sonlarında Kiğı posta ve telgraf merkezine memur alımı yapılmıştır (BOA.BEO.111.8271.1).

1890 yılında Seraskerlik tarafından gönderilen bir emirde Nazımiye (Kızılkilise) ve Pah kazalarının askeri daire mevkileri olduğu ve kışın karın çok yağmasından dolayı irtibatın kesildiği, buraların telgraf merkezi bulunan Mazgirt’e dörder saat mesafede olmalarından dolayı Mazgirt’ten Pah’a ve oradan da Nazımiye’ye kadar bir telgraf hattı kurulması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu bölgelerin ormanlık olmasından dolayı gerekli meşe direklerinin ormandan temin edilerek mesafesi kısa olan telgraf hattının maliyetinin düşürülmesi, gerekli olan tel ve fincanlar temin edilerek telgraf hattının biran önce yapılması talep edilmiştir (BOA.ŞD.2565-18-4/5).

Seraskerlik makamının talebi başlangıçta ekonomik imkânsızlıklardan dolayı yerine getirilmek istenmemişse de o mahaldeki askeri birlikler ve diğer devlet görevlileriyle muhabereyi sağlayabilme gerekliliğinden dolayı 1891 yılında Telgraf ve Posta Nazırı tarafından kabul edilmiştir (BOA. ŞD.2565-18-6/12). Fakat karantina uygulamasından dolayı telgraf malzemeleri ve ilgili memurlar gecikmeli olarak Eylül 1892’de gönderilebilmiş (BOA. BEO.108-8033-1/2), Aralık 1892’de Pah ve Nazımiye kazalarına gecikmeli de olsa telgraf hatları çekilebilmiştir (BOA.Y.PRK.UM.26-11-1).

Osmanlı sınırlarındaki birçok noktaya telgrafın ulaşmış olduğu 1907 yılı gibi geç bir tarihte mutasarrıflık merkezi olan Hozat (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 242), Çemişgezek (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 247), Çarsancak (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 252), Mazgirt (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 257), Kızılkilise (Nazımiye) (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 261) de birçok kurumun yanı sıra birer hükümet konağı ve birer telgrafhane mevcutken mutasarrıflık merkezi olan Hozat’a 8 saat (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 262)

gibi çok uzak olmayan bir mesafede bulunan Ovacık'ta telgraf hattı kurulmamıştı. Ovacık kazası birçok hususiyeti barındırıyordu. Öncelikle burası güvenlik endişelerinin yaşanmasına neden olan birçok aşiretin nüfuz sahasını teşkil ediyordu ve bu aşiretler zaman zaman askeri birliklere saldırıyordu (BOA.Y.MTV.297-68-1). Kışın 6-7 ay karla kaplı olan Ovacık'ta (Mamuratülaziz Salnamesi 1325: 263) kar kalınlığı yer yer iki metre civarına ulaştığı için muhabere ihtiyacı hasıl olduğunda bir piyade asker karda çığır açarak ancak gidebiliyordu (BOA.Y.MTV.297-68-2).

Barındırdığı birçok olumsuzluğa rağmen telgraf hattı bulunmayan Ovacık'a 1907 yılında rutin olarak askeri birlik sevk edilmiştir. Sevkiyat sırasında askerler çektikleri büyük sıkıntıların yanı sıra eşkıya saldırısına uğramıştır. Telgraf hattı olmadığı için yardım istenememiş, her zaman olduğu gibi piyade askerler gönderilerek yardım talep edilmiş ve bu sayede askeri kuvvet kurtulabilmiştir. Yaşanan bu hadisenin etkisiyle, hem Ovacık'taki askeri birlikle iletişimi sağlamak hem de bölgedeki hadiselerden erken haberdar olabilmek ve tedbir alabilmek için telgraf hattının acil bir şekilde inşa edilmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştır (BOA.Y.MTV.297-68-1). 1907 yılında Ovacık kazasında hâlâ telgraf hattının kurulmamış olması, muhtemelen mülki ve askeri görevlilerin buraya yeterli ehemmiyet vermemelerinin ve ihmallerinin yanı sıra bazı aşiretlerin bölgedeki etkin nüfuzundan kaynaklanmıştır.

Devlet işleyişindeki düzeni sağlamak için kurumlar oluşturulduğu gibi kimi merkezlerde de tedbir amaçlı geçici faaliyetler yürütülürdü. Dersim eşkiasının Erzincan taraflarında yaptıkları soygunlar için kullandıkları güzergâhlardan ve geçitlerden biri de Erzincan Gürlevik köyü mıntıkasıydı. Bundan dolayı Milli Mücadele sürecinde tedbir amaçlı olarak, geçici bir süre, Erzincan Gürlevik köyünde bir askeri müfreze bulundurulmuş, bu müfreze ile irtibatın sağlanabilmesi ve gelen-geçen eşkıyanın idarecilere bildirilebilmesi için 1920 yılı başlarında Liva Jandarma Tabur Kumandanlığı tarafından Gürlevik köyüne bir telefon makinası konularak muhabere sağlanmıştır (BOA. DH.İ.UM. 19-11-1-101-1/2). Bu şekilde önemli bir geçiş noktası tutularak eşkıyanın buradan geçmesi engellenmeye, bu yapılamadığında ise eşkıyadan haberdar olunmaya çalışılmıştır.

20. yüzyılın başlarında Dersim'de eşkıyalık olayları veya idarecilerden kaynaklanan sorunların şikayet edilmesi dışında toplumun günlük yaşamında telgrafla haberleşme pek kullanılmamıştır. Fakat aşiret ve ağalık sisteminden dolayı büyük bir kısmı feodal bir yapıda olan sancakta, sürekli hadise yaşandığı

için merkezle haberleşme her zaman büyük önem taşımıştır. Bu bağlamda resmi iletişimde, bir meseleye dair hususi adam göndermek (BOA. Y.A.HUS.523-128-2, ATASE. İSH.5621/1164/72ab) ya da savaş (ATASE. BDH.2910/455/4), isyan (ATASE. İSH./13148/202/259) gibi istisnai durumlarda gizli bir şekilde bilgi toplamak ve getirmek amacıyla vazifelendirilmiş muhbirler (ATASE. BDH. 2910/455/4, ATASE. İSH.13148/202/259) dışında genel iletişim aracı posta ve telgraf hatları olmuştur.

İklim ve yer şekillerine bağlı olarak tarım ve nispeten daha fazla yapılan hayvancılık çok sınırlı olduğu için sancağın geliri yetersiz kalmıştır. Toplum eğitim kurumlarından yoksun bırakılmıştır. Toplum başında ağaların veya seyyidlerin bulunduğu otoriter aşiret anlayışı ile yönetildiği için merkezi yönetim bölgede etkin olamamıştır. Bu unsurların da etkisiyle aşiretlerden kaynaklanan eşkıyalık olayları güvenlik kaygılarına sebep olmuştur.

Dersim coğrafyasında yaşanan güvenlik kaygısının yanı sıra Osmanlı Devleti tarafından bölgeye gerekli önem verilmeyip bölge ihmal edilmiştir. İhmaller neticesinde sancağının alt idari birimlerindeki memur kadrolarının genelinde olduğu gibi telgrafhanelerde de liyakatli ve işi bilen muhaberat memurlarının sıkıntısı çekilmiştir (Gül 2015: 27). Liyakatsiz memur, eşkıyanın telgraf hatlarını tahrip etmesi, iklim ve coğrafya şartlarına bağlı olarak hatların kesilmesi gibi nedenlerin etkisiyle Dersim sancağında telgraf hatları çok verimli kullanılamamıştır. Dolayısıyla zaman zaman teknolojik imkânlar kullanılarak yapılamayan haberleşme piyade asker gönderilerek ya da özel şahıslar görevlendirilerek yapılmaya çalışılmıştır (BOA. Y.MTV.297-68-1).

### **1.3. Olaylardan Haberdar Olunması ve Haberlerin Doğruluğunun Araştırılması**

Dersim bölgesinden sancak merkezine, vilayet merkezine veya İstanbul'a haberler genelde telgraf, posta veya hususi görüşme yoluyla ulaştırılmıştır. Fakat bu haberler veya ihbarlar her zaman gerçeği yansıtmadığı için, ilgili birim tarafından haberin geldiği yerin şartlarına, uygunluğuna, aşiretlerin o dönemdeki durumuna bakılarak tenkide tabii tutulmuş ve haberin doğruluğu teyit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla genellikle hadisenin geçtiği yer ile bağlantılı idari ve askeri merkezlere telgraf gönderilmiş ya da istihbarat bilgileri toplayabilecek kişiler görevlendirilmiştir. Görevlendirilen kişilerden olayla ilgili rapor veya değerlendirmeler istenmiştir.

Aşiretler arası ilişkilerden dolayı aşiret mıntukaları arasında geçişler çok zorlaşmıştır. Süreklilik arz eden çatışma ve isyan hâlimden dolayı Dersim

toplumunun bir kısmı, gelen yabancılara casus şüphesiyle yaklaşmıştır (Antranik 2014: 117). Ulaşımı sağlayacak olan yollar olmadığı gibi yolcular sürekli eşkıya saldırısına maruz kalmıştır. Bu durum da Dersim'e ya da Dersim içinde farklı bir mıntıkaya gidecek olan kişiler açısından güvenlik problemine sebep olmuştur. Kaza veya nahiye merkezlerindeki jandarmanın sayısının az olması ve bazı aşiretlerle sürekli yaşanan çatışmalar kimi idarecilerin korkmasına ve pasif kalmasına sebep olmuştur. Kimi idareciler de aşiret ağalarının etkisi altında kaldığı için vazifesini ihmal etmiştir (Karabekir 2004: 88, Kaya 2010: 318, Karerli 2007: 79). Bütün bu olumsuzluklar Dersim'deki gelişmelerden haberdar olunmasını zorlaştırırken, gelen bilginin doğruluğunun araştırılmasını da zorunlu hâle getirmiştir.

Hükümet Dersim sancağında, yaşanan olaylardan farklı yollarla haberdar olabilmıştır. İdareciler hadiselerin bir kısmından halkın ihbarı sonucunda haberdar olabilmıştır. 1892'de Ermenilerin topluma ve devlete zarar veren faaliyetlerini zaman zaman köy halkı ihbar etmiştir (BOA. BEO. 37-2744-4). 1917 Haziran ayında Dersim ve çevresindeki savaş durumu hakkında bilgi edinebilmek amacıyla muhbir beyanatlarından istifade edilmiştir (ATASE. BDH.2910/455/8).

Kürdistan Teali Cemiyeti, 1920 yılında Dersim'de daha etkili bir şekilde örgütlenmeye ve Kürtçülüğü yaymaya çalışmıştır (Tunaya 1986: 190). İdari ve askeri birimler bu cemiyetin faaliyetlerini engellemek için zaman zaman Dersim'de mektupları sansürleyerek hem gelişmeler hakkında bilgi edinmeye çalışmış hem de yazışmaları engelleyerek hadiselerin yayılmasını önlemeye gayret etmiştir. Birimler ayrıca muhbirlerin ifadesine başvurarak da durum hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır (ATASE.İSH.13148/202/259).

1920 yılında İliç halkından alınan bilgiye dayandırılan telgrafta 4000 kadar Dersimli isyancının Sivas'ı işgal edeceği bildirilmiştir. Bunun üzerine bilginin doğruluğunu tespit etmek amacıyla Kemaliye, Divriği Kaymakamları ve Divriği Askeri Şube Başkanı ile ayrı ayrı telgraf yazışmaları yapılmıştır (ATASE. İSH.2378/825/29aa).

Kasım 1921'de 500 kişilik Dersim eşkiasının Şeytan Köprüsü'nü tamir ettiği, oradan Divriği taraflarına geçerek köyleri soyup yağmaladıkları Sivas'tan bildirilmiş, bunun üzerine Merkez Ordusu Komutanlığı Divriği Kaymakamlığından bu bilginin doğruluğunun araştırılmasını istemiştir (ATASE. İSH.14898/773/113). Divriği Kaymakam Vekili verdiği cevapta bu bilgiyi köy ahalisinden sözüne itibar edilebilecek meşhur bir ağanın beyanatına

dayandırdığını ve bizzat giderek meseleyi araştıracağını belirtmiştir (ATASE. İSH.14898/773/113ab).

Dersim sancağında hükümet bazı hadiseler için hafiye kullanarak doğru bilgiye ulaşmaya çalışmıştır. 1893’te bir kısım Dersimlinin bir köyde barut ürettikleri görevlendirilen adamlar vasıtasıyla tespit edilebilmiş ve gerekli tedbir alınmıştır (BOA. BEO.201-15051-7). 1895 yılında bazı Dersim aşiretleri Hristiyan halka saldırınca hükümet tarafından askeri tedbirler alınmıştır. Uyarı ve nasihatlerden sonra Dersimlilerin geri döndüğü Miralay Şükrü Bey tarafından bildirilmişse de bir grubun Harput’un kuzeyinde olduğu haber alınmıştır. Durum hakkında bilgi toplamaları için bazı kişiler gönderilmiştir (BOA. Y.PRK.ASK.108-47-2). Bu şekilde, korunmaya çalışılan Hristiyan halkın durumundan emin olunabilmiştir.

Muhabere imkânının olmadığı savaş durumlarında düşman hatlarının içlerine doğru çeşitli yollarla ve çeşitli isimler altında adam gönderilerek bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nda hem Rusların hem de Erzincan’ın durumu hakkında bilgi edinebilmek amacıyla görevlendirilen bir aşiret ağası yanına birkaç kişi alarak ve kendisine gerekli parasal ve kurumsal destek sağlanarak Dersim içlerine gönderilmiştir (ATASE. BDH.2910/455/4/4-2).

Osmanlı Devleti’nde yetkililer zaman zaman olayları kendi menfaatlerine uygun ve gerçeğe mugayir bir şekilde sunmuşlardır. Dersim sancağı ile alakalı olarak gelen haberlerin bir kısmı da ya yalan olabileceği ya da şüpheli bilgi olarak değerlendirildiği için mahallindeki ilgili birimlere talimat verilerek olayın hakikati öğrenilmeye çalışılmıştır.

1891’de yöneticilerin hatasına bağlı olarak yeterli hazırlık yapılmadan Şamuşağı Aşireti üzerine tedip hareketına girişilmiştir. Askere yardımcı olan aşiretlerin ihaneti, isyancı aşiretlerin ittifakı sonucu hükümet kuvveti bir Miralay, bir Tabip, 12 askeri şehit ve birçok esir vererek geri dönmek zorunda kalmıştır. Sorumluluğunun ve hatasının farkında olan Dersim Mutasarrıfı bu hezimetin duyulmaması için askeri kuvvetten 3 şehit, 6-7 yaralı olduğunu, asilerden de 6 ölü ve 15 yaralı olduğunu belirtmiştir. Mutasarrıf hezimetini bir zafer elde edilmiş gibi göstermeye çalışmıştır. Ma’muratü’l-aziz valisinin yaptığı tahkikat sonucunda durumun mutasarrıfın bildirdiğinden farklı olduğu ve zayıfın da çok fazla olduğu anlaşılmıştır (BOA.İ.DH. 1244-97466-1). Sadece bu olay bile Dersim’den gelen haberlere doğrudan inanılmayıp tahkikat yapılmasındaki haklılığı ortaya koymuştur.



1914 yılında ortada herhangi bir isyan emaresi yokken Dersim aşiretlerinin isyan hazırlığında olduğu hakkında bazı haberler çıkartılmıştır. Gelen haberler değerlendirilmiş, yapılan tahkikattan sonra haberin asılsız olduğu anlaşılmıştır (BOA. HR.SYS.84-87-3).

Koçgiri İsyan hadisesinin yaşandığı 1921 yılında Zara Kaymakamlığından alınan bir şifreli telgrafta 400 kişilik bir isyancı grubunun çevreyi talan ve soygun faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Merkez Ordusu Komutanlığına bu bilginin abartılı olduğuna, dolayısıyla da itibar edilmemesi gerektiğine kanaat getirilmiş ve Ümraniye nahiyesinden bu hadise hakkında bilgi istenmiştir (ATASE. İSH.8630/1259/4). Koçgiri hadisesinin yaşandığı dönemde gelen başka bir telgrafta Karacaviran’da 600 kadar isyancı eşkiyanın saldırılarından ve Kızılkayalı Mahmut Bey adında bir eşkiya liderinin 3 gün önceki vukuatlarından bahsedilmiştir. Fakat ilgili üst birim tarafından bu bilgiler doğru kabul edilmemiştir. Yapılan değerlendirmede 600 sayısının gayet abartılı ve “yalan” olduğu Mahmut Bey’inde Sivas’ta tutuklu olduğu notu düşülmüştür (ATASE. İSH.8630/1259/4ab).

Kasım 1921’de gelen bir haberde Sarıçubuk’un Deliktaş mevkinde Dersim eşkiyası tarafından 250 sığır ve 10 katır gasbedildiği bildirilmiştir (ATASE. İSH.14888/773/103a). Dersim’de bu tür hadiseler sürekli yaşanmasına rağmen tahkikat yapma ihtiyacı hissedilmiş, tahkikat neticesinde haberin kısmen doğru olduğu ve eşkiyanın 10 katırı çaldığı (ATASE. İSH. 14888/773/103aa) anlaşılmıştır. Tahkikatın sonucu, diğer birçok olayda olduğu gibi gelen habere itibar edilmemesindeki haklılığı göstermiştir.

Osmanlı Devleti Dersim’in asıl kısmına hiçbir zaman gerçek anlamda hâkim olamamıştır. Bazı aşiret ağaları birer feodal bey gibi toplumu yönlendirmiştir. Çoğu zaman toplumu kendi şahsi çıkarları için kullandıkları gibi hükümeti temsil eden idareciler üzerinde de etkili olmuşlardır. (Sevgen 1999: 62-69) Dolayısıyla devlet, hâkim olamadığı bu bölgeden gelen haberlere çoğu zaman kuşkuyla yaklaşmış ve bu haberlerin doğrulunu çeşitli yollarla teyit etmeye çalışmıştır. Merkezin bu anlayışı onlarca yılda yaşanan tecrübelerin ve asayişsizliğin doğurduğu bir sonuçtur. Nitekim bölgede hâkimiyetini tam olarak kuramayan devlet 1927’de bile Dersim’de istihbarat şubesi açamamış ve sistematik bir istihbarat düzeni kuramamıştır (BCA. FK.30.10.YN.110. 740.12.) Bu da bilginin doğrulunun teyit edilmesinde her zaman ciddi sorunlar ve noksanlıkları beraberinde getirmiştir.

## **2. Telgraf Hatları ve Posta Taşımacılığına Yapılan Saldırıları**

Dersim aşiretlerinin bir kısmının gerçekleştirdiği, köy basma, yol kesme, soygun, aşiretler arası çatışma gibi asayişle alakalı kanun dışı eylemler, eşkıya nezdinde devlet kuvvetleri tarafından takip edilip cezalandırılma kaygısını da beraberinde getirmiştir. Bu kaygı neticesinde eşkıya, takibi ve cezalandırılmayı daha da önemlisi saldırı sırasında askere yardımcı kuvvet gönderilmesini önlemek için birçok yola başvurmuştur. Kimi zaman başvuru telgraf hatlarının tahrip edilmesi de muhtemelen bu yollardan bir tanesi olmuştur.

Eşkıyalık hadiseleri sürekli yaşanmasına rağmen, telgraf hatlarını kesme eylemi eşkıya tarafından sürekli kullanılan bir yöntem değildi. 20-30 kadar eşkıyanın gerçekleştirdiği ve Dersim için küçük sayılabilecek soygun olaylarında eşkıya amacına ulaştıktan sonra soygun bölgesinden uzaklaşarak kurtulurdu. Dolayısıyla daha ciddi sonuçlar doğuracak olan telgraf hatlarının tahribine ihtiyaç duymazdı. Nitekim bu tür olaylarda telgraf hatlarının tahrip edildiği ile ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilmedi. Küçük çaplı olayların aksine birçok aşiretin katılımıyla gerçekleştirilen isyan mahiyetindeki büyük olaylarda ise isyancılar telgraf hatlarını keserek haberleşmeyi engelledi.

1908 ve 1916 yıllarında görüldüğü gibi (Özök 1937: 9-69) Dersim aşiretlerinin bir kısmı 5-10 yıl arayla idari makama karşı birleşerek güçlü ve örgütlü bir isyana girişmişlerdir. “Küçük Kollar “ tarafından halka karşı gerçekleştirilen soygun ve gasp hadiselerinden farklı olarak mülki ve askeri idarecilere yani hükümete karşı gerçekleştirilen bu toplu isyan durumlarında örneklerde de görüldüğü gibi planlı hareket eden aşiretler birçok defa telgraf hatlarını tahrip ederek kullanılamaz hâle getirmişlerdir.

Dersim'de “Aşiret Kollarının” saldırıları genelde plansız olmayıp, saldırılar sistematik bir şekilde yapıldı. Bazı dönemler bir kaza veya kasabaya saldırmadan önce veya saldırı esnasında mutasarrıflık veya vilayet merkezi ile hızlı bağlantıyı sağlayan tek vasıta olan telgraf hatları hedef alınır. Bununla merkeze bilgi verilmesinin ve gelebilecek yardımın engellenmesi hedeflenirdi. Merkezle irtibatı kesmek için telgraf direkleri sökülür, teller koparılır ve hatlar kullanılamaz hâle getirilirdi (Dersim Raporu 2011: 178). Hatta bazen telgraf hattının malzemeleri olayın faili olan eşkıya grubu tarafından götürülürdü. Saldırıları neticelendikten sonra hükümet temsilcileri ile herhangi bir şekilde anlaşmaya varıldığı takdirde veya eşkıyalar teslim olduklarında telgraf hattının malzemeleri kimi zaman geri alınabilirdi (Kemali 2013: 162). Eşkıyanın, merkezi otoritenin etkisini ortadan kaldırmaya yönelik bu asi tutumu bazı kişilerce “doğru ve haklı bir eylemiş gibi savunulurdu” (Dersimi 1952: 18).

1896 yılında Yusufanlı, Ademanlı ve bunlar dışında bazı aşiretlerin hükümete karşı isyan ederek Nazımiye, Pah ve Mazgirt telgraf hatlarını tahrip ettikleri anlaşılmıştır. Bunun üzerine görevlendirilen Telgraf Müfettiş Muavini Haşim Nazımiye, Pah ve Mazgirt telgraf hatlarını tamir ettikten sonra bazı aşiret ağalarıyla görüşmüş ve onlara padişahın ve hükümetin otoritesine itaat etmeleri noktasında bazı nasihatlerde ve telkinlerde bulunarak ümitvar bir şekilde geri dönmüştür (BOA. Y.PRK.PT.10-77-1).

1907 yılında Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikuşağı üzerine bir askeri hareket düzenlenmiştir, aşiretler bunun intikamını almak gayesiyle ittifak faaliyetlerine başlamıştır. Hükümet, otoritesini tekrar kurmak amacıyla bazı tedbirler alınca aşiretler 10 Mayıs 1908’de Elaziz’den Hozat’a erzak getirip dönen müteahhidin hayvanlarını gasbetmiş böylece isyan hareketi başlamıştır. Eşkiya o istikametten geçen Postayı soyarak çevre karakol ve köylere saldırmıştır. İsyancılar belli bir düzen içerisinde Ovacık kışlasına, Çemişgezek ve Pertek’e saldırmıştır (Dersim Raporu 2011: 176-179, Sevgen 1999: 74). Bu durum hem eşkiyanın planlı hareket ettiğini hem de sayısının çokluğunu göstermesi açısından önemlidir.

İsyan hâlindeki aşiretler, mutasarrıflık merkezi Hozat’ın Ovacıkla ve Elaziz’le iletişim kanalı olan telgraf hatlarını tahrip ederek bağlantıyı kesmiştir. Elaziz-Pertek arasında gemi ile geçilebilen ve çok önemli olan geçidi de ele geçirmiştir. Böylece Dersim’le muhabere 25 Mayıs 1908 tarihinden itibaren kesintiye uğramıştır. Hatta hükümet hatları onarmaya çalışınca isyancı aşiretler, Ovacık ve diğer telgraf hatlarını, tamir etmeye çalışan telgraf müfettişine ve maiyetinde çalışanlara saldırıp telgraf hatlarını tekrar keserek telgraf malzemesini de gasbetmiştir. Bu süreçte kaza ve nahiyelerle bağlantı kesildiği için sadece “hususî görevliler” gönderilerek bilgi alınabilmiştir. Bu arada askeri birlikler de 17 Temmuz 1908’de başlatmış oldukları tedip hareketinin şiddetini arttırarak isyanı bastırmaya çalışmıştır (BOA. Y.MTV.311-34-2/4, Dersimi 1952: 82, Dersim Raporu 2011: 178, Sevgen 1999: 74, Kemali 2013: 160).

Neşet Paşa komutasındaki hareket neticesinde asker Hozat’a girmeyi başarmış, telgraf hatları tamir edilerek muhabere kanalı tekrar açılmıştır (Kemali 2013: 161). Pertek halkının çabaları neticesinde Pertek’teki telgraf hatları tamir edilmiş (Yolga 1994: 65), askerin bu başarısı karşısında Ferhaduşağı ve Laçınuşağı Aşiretleri teslim olarak gasbettikleri telgraf malzemelerini ve silahları getirme sözü vermiştir (Kemali 2013: 162). Böylece devlet bölgede sarsılan otoritesini tekrar kurmayı başararak aşiretleri kontrol altına almıştır.

1916 yılında Osmanlı Devleti aynı anda farklı cephelerde yoğun bir şekilde savaştığı bir sırada Dersim’deki aşiretler ittifak kurarak isyan etmiştir. Kureyşanlı, Arilli, İzoli, Şamuşağı, Demenan, Koçuşağı, Alanlı, Kırgan, Suroğlu ve daha birçok aşiret (Dersim Raporu 2011: 198) Rusya’nın kışkırtmalarının da etkisiyle planlı bir şekilde ve aynı anda harekete geçmiştir. Aşiretler Nazımiye, Mazgirt, Pertek, Çarsancak başta olmak üzere Dersim genelindeki birçok kaza merkezi ve nahiye müdürlüklerini işgal etmiştir (ATASE. BDH.2293/39/1-3, Dersim Raporu 2011: 192, Öke 1990: 13, Akgül 2009: 44).

Aşiretler isyan sırasında idari birimleri işgal etmekle yetinmeyip gelebilecek yardımları önlemek amacıyla Mart 1916’da daha önce bazı aşiretlerin birçok defa yaptıkları gibi Hozat, Ovacık, Çemişgezek, Pertek, Nazımiye, Pah, Mazgirt kısmen Palu telgraf tellerini tahrip ederek muhabere imkânını ortadan kaldırmıştır. Böylece askeri birliklerin arasındaki irtibatı keserek askeri hareketleri engellemeye veya en azından hareketlerin gücünü kırmaya çalışmıştır. Buna karşı İstanbul Hükümeti de 18 Mart 1916 tarihinde Mamuratülaziz vilayetine gönderdiği şifreli telgrafta Dersim eşkıyasının tahrip ettiği Nazımiye, Pah, Mazgirt telgraf tellerinin tamir edilmesi ve tekrar tahrip edilmemesi için gerekli tedbirlerin alınması hususunda emir vermiştir (BOA. DH. EUM. 2.Şb.19-10, ATASE. BDH.2293/39/1-7, Dündar 2002: 145, Akgül 2009: 43).

1916 yılında, isyan eden aşiretler telgraf hatlarını kesmekle beraber işgal ettikleri merkezlerden Çarsancak, Mazgirt, Nazımiye kayıt defterlerini yakmış ve Erzincan ile Kemaliye (Eğin) arasındaki posta arabalarına yönelik saldırılarını sıklaştırmıştır (BOA.DH.SN.THR.75.101.1, Dündar 2002: 145). Bu dönemde Dersim’de bir kısım aşiret ağalarının devlete sadakat, aidiyet ve bağlılık anlayışları o kadar esnek ki bu ağalar bir yandan Osmanlı Devleti’ne tabii iken diğer yandan Rusya ile işbirliği yapmaya çalışmıştır (ATASE. BDH. 3182/11/6). Örneğin bir dönem polis ve daha sonra da telgraf hattı muhafızı olarak görev yapan yani devletin memuru olarak çalışan Maksuduşağı aşireti reisi Kasımoğlu Polis Munzur, Ruslar’ın Erzincan’ı işgali sırasında Rusya’ya tabii olarak onlarla işbirliği yapmış ve daha sonra da Osmanlı Devleti’nin hizmetine girerek faydalı hizmetlerde bulunmuştur (Karabekir 2004: 81-83).

20 Mart 1916 tarihinde Mazgirt, Nazımiye, Çarsancak telgraf hatlarının ikinci defa tamir edilmesi için, Posta, Telgraf ve Telefon Nazırlığı tarafından, bir çavuş askeri kuvvetin muhafazası altında “hat’a çıkarılmıştır.” Çavuş 7 saatlik mesafeye kadar gidebilmiş ise de bazı aşiretlerin saldırılarından dolayı geri dönmek zorunda kalmıştır. Tellerin tamirinin, ancak askeri güç kullanılarak

bu aşiretler dağıtıldıktan sonra gerçekleştirilebileceği hükmüne varılmıştır. Kesik olan muhaberenin tekrar gerçekleştirilebilmesi için telgrafhanenin farklı yerlere taşınabileceği de kararlaştırılmıştır (BOA. DH.EUM.2.Şb.19-10-4). Nisan 1916'da Galatalı Şevket Bey komutasında görevlendirilen askeri birliklerin şiddetli hareketi neticesinde bu sorun çözüme kavuşturulabilmiştir (Dersim Raporu 2011: 198).

Aralık 1920'de Dersim eşkiyasından kalabalık bir "kol" Kemah ve Kuruçay'daki geçitleri ele geçirerek Kemah ve Kuruçay'ın birçok köyünü yıkmış, yağma ve talan etmiştir. "Siyasi hedeflerin" de etkili olduğu bu durumdan Ankara Hükümeti'nin haberdar olup askeri birlik göndermesini engellemek amacıyla eşkiya, telgraf hatlarını keserek merkezle bağlantıyı engellemiştir. İdari makamlar muhaberenin kesik olmasından şüphelenerek "hususî vazifeli adam" göndererek durumdan emin olabilmış ve girişimlerde bulunmaya başlamıştır (ATASE. İSH.5745/618/33AB, ATASE. İSH. 6061/631/180). Yine Aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya gelen önemli bir mektuba el koymak amacıyla Kangal-Divriği posta müdürü öldürülmüş ve postaya el koyulmuştur (Dersim 2014: 111-121). Mart 1921'de 81 kişilik isyancı çetesi Zara-Koyulhisar caddesinde postaya saldırmıştır (Kemali 2013: 188). Mayıs 1921 tarihinde Erzincan-Kemah arasında 60 kadar eşkiya telgraf direk ve tellerini tahrip ederek telgraf hat malzemesini gasbetmiştir (ATASE. İSH.12447/620/85aa).

Görüldüğü gibi Dersim'deki bir kısım feodal aşiret ağaları zaman zaman merkezi otoriteyi tanımayarak kendilerini bölgenin tek hâkim gücü olarak görmüşlerdir. Bu ağalar, herhangi bir eğitim görmemiş ve devleti ağasının gücüyle kıyaslayarak anlamlandırabilecek kadar dış dünyaya kapalı ve farklı toplumları görme, tanıma imkânına sahip olamamış, kıyas ve eleştiri yapmaktan uzak olan aşiret mensuplarını kendi kişisel hırsları uğrunda kullanmışlardır. Bu bağlamda gerçekleştirilen kanun dışı eylemlerin bir kısmı soygun ve gasp amaçlı eşkiyalık olarak nitelenebilirken, bir kısmı da devlet otoritesini tanımayan isyan nitelikli olaylardır.

Dersim'deki eşkiyalık hadiselerinin bir kısmı Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarında yaşanan klasik denilebilecek eşkiyalıktan çok farklı mahiyette olmuştur. Dersim eşkiyası, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki eşkiyalıklardan farklı olarak zaman zaman askeri kışlaları basmış, subay ve askerleri öldürmüş veya rehin almıştır. Hatta eşkiya, o dönemde en önemli iletişim aracı olan telgraf hatlarını tahrip ederek muhaberenin kesilmesine sebep

olmuştur. Ayrıca kimi zaman da posta araçlarının yollarını keserek araçları gasbetmiştir.

### **Sonuç**

Dersim’de sosyal hayatı şekillendiren en önemli unsurların başında coğrafya, iklim ve mezhepsel yapı gelmiştir. Daha az dağlık ve iklimi daha yumuşak olan güney kısımlarında kısmen tarım ve hayvancılık yapılabilirken merkezi otorite de kısmen sağlanabilmiştir. Bu durum toplumsal hayatı da olumlu etkileyerek belli bir hukuki ve idari düzen kurulmasına zemin hazırlamıştır. Devlet kurumları oluşturulabildiği gibi posta taşımacılığı ve daha sonra kurulan telgraf hatları sayesinde hem sosyal hem de yönetsel hayat kısmen daha pratik hâle gelmiştir.

Merkeze uzak ve çok dağlık olan Kuzey ve Doğu Dersim’de devlet otoritesi çok az hissedilebilmiştir. Ortaya çıkan otorite boşluğunu akrabalık ilişkilerinin şekillendirdiği aşiretler doldurmuştur. Aşiretler arası otoritede belirleyici faktörler mezhepsel bağlamda dinî liderlik, silahlı üye sayısı ve sahaya yansıtılan güç olmuştur. İklimin sert, yeryüzünün engebeli, tarımın sınırlı olması ve ulaşımı sağlayacak yolların olmaması gibi nedenler toplumun yoksulluğuna zemin hazırlamıştır.

Etkinliklerini silaha dayalı gücünden alan aşiretlerin bir kısmı, yoksulluğa karşı çözümlü; çevredeki köylere baskın yaparak hırsızlık, soygun ve talanda bulmuştur. Bu gasp ve saldırılar bölgede uzun yıllar devam etmiştir. Devlet bu aşiretler karşısında otoritesini hâkim kılabilmek ve asayişini temin edebilmek amacıyla idari ve askeri birimler oluşturmuş ve bu merkezlerle bağlantıyı sağlamak için posta ve telgraf hatları tesis etmiştir. Fakat devletin otoritesini hâkim kılma gayretleri iç kısımda istenilen sonucu vermemiştir.

Aşiretlerin eşkıya kolları, merkezle bağlantıyı sağlayan kanalları ortadan kaldırmak suretiyle eşkıyalık eylemlerini kolaylaştırmaya çalışmıştır. Bu tarz hareketlerin sergilenmesinde, askeri kuvvetlerle girilen çatışmalarda askerin gücünü zayıflatma, takip edilmeme ve cezalandırılmama düşüncesi önemli bir etken olmuştur. Eşkıya bahsedilen nedenlerden dolayı defalarca posta araçlarına saldırmış, telgraf hatlarını tahrip ederek iletişimi kesmiştir. Zorunlu olarak yaşanan iletişim kopuklukları, devlet kuvvetlerinin ve eşkıya saldırısı altındaki bölge halkının büyük sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur.

Eşkıya, genellikle saldırılarını muti olarak tanımlanan, isyandan ve eşkıyalıktan uzak halk kitleleri üzerine yapmıştır. Eşkıya saldırılarından bezmiş

olan halk, devletin otorite ve gücünü hissedemediği gibi çoğu zaman yardım çığıllıklarına da karşılık alamamıştır. Halkın bu sıkıntıları yaşamasında bölgedeki mülki ve askeri birimlerin yetersizliğinin yanında bazı dönemler iletişim kanallarının tahrip edilmiş olmasının da etkisi olmuştur. Yaşanan olumsuzluklar muti halk kitlelerini, topraklarını terk etmeye ya da en azından bunu düşünmeye zorlamıştır. Bu yöntemlerle hedeflerine ulaşan eşkıya ise silahlı gücünün etkisiyle yaptıklarının yanına kâr kaldığını gördükçe isyan ve eşkıyalık hareketlerine devam etmiştir. Var olan mezhepsel ayrılığın yanı sıra oluşturulan güvensiz ortamın da etkisiyle toplumun birbiriyle olan iletişimi ve etkileşimi çok zayıf kalmıştır.

Güvenlik problemlerinden dolayı Dersim’de haberleşme ve ulaşım kanallarının yetersiz olması, toplumun çevresinden kopuk yaşamının devam etmesine sebep olmuştur. Böylece sosyo-kültürel yaşam, dış etkiye kapalı kalmıştır. Bu da toplumun, sosyal hayatın en önemli dinamiklerinden olan değişime ve dolayısıyla da gelişime kapalı kalmasında etkili olmuştur. Kültürel değişim alanındaki bu statiklik mevcut sosyal anlayışın devam etmesine ve aşiret ağalarının hâkim statülerini korumalarına zemin hazırlamıştır.

## KAYNAKLAR

### Arşiv Kaynakları

#### Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı Osmanlı Arşivi

##### **BEO.: Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı**

BOA., Fon K. BEO., Dos. No 13, Göm. No 906-1/6.

BOA., Fon K. BEO., Dos. No 37, Göm. No 2744-4.

BOA., Fon K. BEO., Dos. No 108, Göm. No 8033-1/ 2.

BOA., Fon K. BEO., Dos. No 111, Göm. No 8271-1.

BOA., Fon K. BEO., Dos. No 201, Göm. No 15051-7.

BOA., Fon K. BEO., Dos. No 4610, Göm. No 345718-4/1.

##### **DH.EUM.2.Şb.: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube**

BOA., Fon K. DH.EUM. 2.Şb., Dos. No 19, Göm. No 10-2/4.

##### **DH.İ.U.M.: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye**

BOA., Fon K. DH.İ.U.M., Dos. No 19, Göm. No 11-1-101-1/2.

##### **DH.MKT.: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî**

BOA., Fon K. DH.MKT., Kutu No.1455, Göm. N. 13-1.

**DH.SN.THR.: Dahiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirât Kalemi**

BOA. Fon K. DH.SN.THR. Dos. No 75. Göm. No 101-1-1.

**HR.SYS.: Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi**

BOA., Fon K. HR.SYS., Dos. No 84, Göm. No 87-3.

**İ.DH.: İrade Dahiliye**

BOA., Fon K. İ.DH., Dos. No 1244, Göm. No 97466-1.

BOA., Fon K. İ.DH., Dos. No 1467, Göm. No 1-5-1.

**ŞD.: Şura-yı Devlet Evrakı**

BOA., Fon K. ŞD., Dos. No 2565, Göm. No 18-4/5/6/12.

**Y.A.HUS.: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı**

BOA., Fon K. Y.A.HUS., Dos. No 235, Göm. No 76-8-2.

BOA., Fon K. Y.A.HUS., Dos. No 523, Göm. No 128-2.

**Y.MTV.: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı**

BOA., Fon K. Y.MTV., Dos. No 297, Göm. No 68-1/2.

BOA., Fon K. Y.MTV., Dos. No 311, Göm. No 34-2/4.

**Y.PRK.ASK.: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat**

BOA., Fon K. Y.PRK.ASK., Dos. No 108, Göm. No 47-2.

**Y.PRK.PT.: Yıldız Perakende, Posta ve Telgraf**

BOA., Fon K. Y.PRK.PT., Dos. No 10, Göm. No 77-1.

**Y.PRK.UM.: Yıldız Perakende, Umum Vilayetler Tahrirâtı**

BOA., Fon K. Y.PRK.UM., Dos. No 26, Göm. No 11-1.

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı  
Cumhuriyet Arşivi**

BCA., Fon Kodu: 30.10.00, Yer No: 110.740.12, Belge No: 2.

**Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı  
Arşivi**

ATASE Arşivi, BDH, Klasör No 2293, Yeni Dosya No 39, Fihrist 1-3/7.

ATASE. Arşivi, BDH, Klasör No 2910, Yeni Dosya No 455, Fihrist 4-2,4-8.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 8630, Kutu No 1259, Gömlek No 4, 4ab.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 14888, Kutu No 773, Gömlek No 103a, 103aa.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 5745, Kutu No 618, Gömlek No 33AB.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 6061, Kutu No 631, Gömlek No 180.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 12447, Kutu No 620, Gömlek No 85aa.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 13148, Kutu No 202, Gömlek No 259.

ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 2378, Kutu No 825, Gömlek No 29aa.



ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 14898, Kutu No 773, Gömlek No 113, 113ab.  
ATASE. Arşivi, İSH, Sıra No 5621, Kutu No 1164, Gömlek No 72ab.

### **Salnâmeler**

1301 Tarihli Ma'muratu'l-aziz Vilayet Salnamesi (1301), Vilayet Matbaası.  
1308 Tarihli Ma'muratu'l-aziz Vilayet Salnamesi (1308), Vilayet Matbaası.  
1312 Tarihli Ma'muratu'l-aziz Vilayet Salnamesi (1312), Vilayet Matbaası.  
1325 Tarihli Ma'muratu'l-aziz Vilayet Salnamesi (1325), Vilayet Matbaası.

### **Tetkik Eserler**

AKGÜL, Suat (2009), *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, 4. Basım, İstanbul, Yaba Yayınları.  
Ali Kemali (2013), *Erzincan*, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları.  
ANTRANİK (2014), *Dersim Seyahatname*, çev. Payline Tomasyan, İstanbul, Aras Yayıncılık.  
BEZAZ, Yurda Güven (2006?), *Haberleşme ve Tarihçesi*, Ankara.  
BRUİNESSEN, Martin Van (2015), *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkut, İstanbul, İletişim Yayınları.  
DANIK, Ertuğrul (2014), *Dersim'in Siyasi Tarihi*, 1. Basım, İstanbul, Kalkedon Yayınları.  
*Dersim Raporu* (2011), T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı III. Şube I. Kısım, Yayına Hazırlayan: İzzeddin Çalışlar, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.  
DERSİMİ, M. Nuri (1952), *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Halep, Ani Matbaası.  
DERSİMİ, M. Nuri (2014), *Hatıratım Dersim'den Halep'e Bir Muhafifin Yaşamı (1892- 1973)*, Sadeleştiren ve Notlayan; Mehmet Bayrak, İstanbul, Dam Yayınları.  
DÜNDAR, Fuat (2002), *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.  
GÜNEL, Necmi (2010), *Dersim isyanı*, İstanbul, Paraf Yayınları.  
KARABEKİR, Kazım (2004), *Kürt Meselesi*, Yayına Hazırlayan: Faruk Özerengin, 12. Baskı, İstanbul, Emre Yayınları.  
KAYA, Ali (2010), *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, 1. Basım, İstanbul, Demos Yayınları.  
ÖKE, M. Kemal (1990), *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, 3. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.  
ÖZKÖK, Burhan (1937), *Osmanlı Devrinde Dersim İsyancıları*, İstanbul, Askeri Matbaa.  
SEVGEN, Nazmi (1999), *Zazalar ve Kızılbaşlar, Coğrafya- Tarih- Hukuk- Folklor- Teogoni*, Ankara, Kalan Yayınları.

- SUNGUROĞLU, İshak (1958), *Harput Yollarında*, Birinci Cilt, İstanbul, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1988), *Türkiye'de Siyasi Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922 Cilt II, Genişletilmiş İkinci Baskı*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları
- T.C. Tunceli Valiliği (1968), *Tunceli İl Yıllığı 1967*, Ankara.
- T.C. Tunceli Valiliği (2012), *Bir Tutam Tunceli*, Ankara, Anıt Matbaası.
- ULUĞ, Naşit Hakkı (2011), *Derebeyi ve Dersim*, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- ULUĞ, Naşit Hakkı (2014), *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- YILMAZÇELİK, İbrahim (2017), *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, 3. baskı, Ankara, Kripto Yayınları.
- YOLGA, Mehmet Zülfü (1994), *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik, Ankara, Volkan Matbaacılık.

#### **Makaleler**

- AKBULUT, Uğur (2010), “Suriye'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı* ss. 1-11.
- ÇETİN, Cemal (2011), “Osmanlı Devleti'nde Ulaşım ve İletişimin Örgütlenmesi”, *Tarih Peşinde*, Sy. 5, ss. 17-38.
- GEÇİKLİ, Recep Murat, Akcan Erol (2016), “Osmanlı Devleti Ve Çarlık Rusya İlişkileri Ekseninde Erzincan Demiryolu Hattı”, *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu 28 Eylül – 1 Ekim 2016, Bildiriler*, 1.Cilt, Editör Hüsrev Akın, ss. 201-208.
- GÜL, Abdulkadir (2015), “Dersim Sancağının İdari Yapısı Ve İdarecileri (1846-1918)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 3, Sy. 17, ss. 23-54.
- HANİLÇE, Murat (2017), “Osmanlı Taşrasına Telgraf Hattı Çekilmesinde Yaşanan Zorluklar Niksar-Erbaa-Tokat Telgraf Hattı Örneği”, *Journal of History Studies*, Vol. 9, Issue 4, pp. 63-99.
- KESKİN, Özkan, Sönmez, Ali (2009), “Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi OTAM* 25, ss. 67-81.
- MERCAN, Mehmet (2009), “Giresun Telgraf İdaresi Ve Telgrafhane Binası (1869 -1904)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, Vol. 2/7, ss.159-174.
- YAZICI, Nesimi (1992), “Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi OTAM*, 3. Cilt, Sy. 3, ss. 333-377.

- YILDIRIM, Mehmet (2014), “Cumhuriyet Öncesi Dersim’de Üretim Ve Tüketim İlişkileri,” *Tunceli Üniversitesi 2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 20 – 22 Eylül 2013, Bildiriler*, 1.Baskı, ss. 180-193.
- YURTOĞLU, Nadir (2016), “Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye’de Posta, Telgraf Ve Telefon (Ptt) Teşkilatı (1920-1960)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 32. Cilt, Sy. 93, ss. 47-104.

